

КОНЦЕПЦІЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ У СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ

Розглянуто становлення концепції самоорганізації у сучасній науці для пояснення явищ у живій та неживій природі; проаналізовано особливості її застосування для вивчення процесів, що мають місце у громадянському суспільстві: формування мереж, виникнення соціальних рухів тощо.

Ключові слова: самоорганізація, громадянське суспільство, соціальні рухи, мережі, постмодерне суспільство.

Згурская В. Л. Концепция самоорганизации в общественных науках

Рассмотрено становление концепции самоорганизации в современной науке для объяснения явлений в живой и неживой природе; проанализированы особенности ее применения для изучения процессов, происходящих в гражданском обществе: формирование сетей, возникновение социальных движений.

Ключевые слова: самоорганизация, гражданское общество, социальные движения, сети, постмодерное общество.

Zgurska Valentyna. Concept of self-organization in social sciences

The establishment of self-organization concept in modern science to explanation the phenomenon in animate and inanimate nature is considered. The specific of its application to the processes in the civil society, such as formation of network, emergence of social movements, is analyzed.

Key words: self-organization, civil society, social movements, networks, postmodern society.

Поняття організації часто використовується для опису діяльності, процесу створення порядку та результату цієї діяльності, проявленої у порядку. Часто термін організація використовується паралельно з певними очікуваннями щодо впорядкування діяльності чи структури під впливом зовнішньої сили.

Поняття самоорганізації виникло із прагнення дослідників виявити внутрішні сили системи, що створюють порядок без зовнішнього регулювання. Воно стало важливим елементом у методології низки наукових дисциплін і провідною концепцією для опису та пояснення внутрішньосистемного впорядковувачого процесу у живій та неживій природі, у сфері людської взаємодії.

Прийнято вважати, що «система є самоорганізованою, якщо вона вимагає просторової, часової чи функціональної структури без спеціального втручання ззовні»¹. Аналогічно Г. Пробст визначає самоорганізацію як «процеси, що розвиваються самостійно в рамках системи» і завдяки яким вона має змогу розвиватися, удосконалюватися та існувати².

Наголошуючи на аспекті розвитку Т. Імада розглядає самоорганізацію як «узагальнююче поняття, що означає характеристики системи для само-

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

стійної зміни своєї структури, ... покладаючись виключно на власні механізми»³.

У соціальних системах, де самоорганізація розвивається на основі взаємодії індивідів, можна виділити дві форми самоорганізації: 1) порядок виникає як результат взаємодії, що відбувається без наміру створити порядок; 2) упорядкованість є результатом свідомих дій членів системи щодо регулювання взаємодії між собою. Як правило, самоорганізація стосується першої форми – природного, спонтанного створення порядку, що згодом набуває більш визначених форм, однак чітко розмежувати ці дві форми практично неможливо.

Дискусії про джерело порядку та організуючі сили всесвіту є одними з найстаріших у гуманітарних науках. Цьому питанню значну увагу присвячували як античні філософи, так і їх послідовники: І. Кант з його моральним порядком, А. Сміт з його природним порядком у вигляді ринкових сил. Сучасне розуміння самоорганізації бере свій початок у середині ХХ ст., коли з'явилися роботи Л. фон Берталанфі «Загальна теорія систем – критичний огляд» та Н. Вінера «Кібернетика чи управління і зв'язок у тварині і машині». Хоча ці дві праці відрізнялися між собою, однак вони мали спільний предмет дослідження – самоорганізацію у системі.

У сфері суспільних та економічних наук Ф. фон Хайек детально проаналізував цільові характеристики спонтанних соціальних утворень як неочікуваний результат діяльності значної кількості людей. На його думку більша частина порядку, властивого людській діяльності, є «непередбачуваним результатом індивідуальних дій», оскільки саме ринок спрямовує усю суму індивідуальних дій до «цілі, що зовсім не входила у їх наміри»⁴.

У сучасній науці моделі самоорганізованих систем застосовуються навіть в інженерії для управління складними мережами і процесами. Більше того, загальноновизнаним є твердження, що багато з наших екологічних, політичних, соціальних, економічних проблем є глобальними, складними і нелінійними за своєю природою⁵.

На думку Т. Імади, можна виділити два основних підходи до дослідження феномену самоорганізації: 1) з точки зору «кібернетичної самоорганізації», що послуговується логікою системи та кібернетичного контролю («самоорганізація шляхом системного контролю», «контрольна схема») та 2) «синергетична самоорганізація», що ґрунтується на механізмах, створених новим порядком, коли система змінює свій стан від нестабільної рівноваги через зростання флуктацій до нового балансу («самоорганізація елементами синергії», «флуктаційна схема»)»⁶.

Х. Хакен запропонував пояснення структур в природі за допомогою динаміки і атракторів складних систем⁷. Вони є результатом колективних паттернів елементів, що взаємодіють і не можуть бути зведені до властивостей окремих елементів у складній системі. При цьому нелінійні взаємодії у складних системах часто мають синергетичні ефекти, які не можуть бути відстежені до окремих причин, а їх наслідки не прогнозовані.

Феномен самоорганізації можна проілюструвати прикладом з біологічного світу: системи, які існують тривалий час, домінують над тими, у кого короткий період життя. При цьому, з точки зору динамічних систем, навіть рідкісні, незвичні і раптові явища виникають не випадково. Вони мають місце у системах, далеких від рівноваги, у стані сильної нестабільності і в тих, де мають місце колективні ефекти.

У політичній спільноті колективні тренди чи більшість в ході формування певної думки можуть розглядатися як параметри порядку, що продукуються у ході дискусій та взаємодії людей у напруженій, нестабільній ситуації. Вони можуть ініціюватися навіть незначною кількістю людей у критичній і нестабільній («революційній») ситуації для всього суспільства. Однак саме домінуючий параметр порядку буде визначати колективну поведінку людей. Тобто існує своєрідний зворотний зв'язок: колективний порядок у складній системі породжується взаємодією її елементів («самоорганізація»).

Ще одним суспільним проявом самоорганізації є мережі, які виникають коли певна кількість індивідів чи соціальних груп об'єднуються для створення нової спільноти без чітко визначених правил. Процес формування мережі можна описати як процес самоорганізації: у соціальних системах відчуття безпеки, породжене середовищем, з часом зникає. Найчастіше це має місце тоді, коли через інтенсивні зміни у зовнішньому середовищі внутрішньосистемні механізми не здатні адекватно до них пристосуватися. Іншими словами, вони не в змозі забезпечити достатньо стабільний порядок. У таких випадках виникають нові організаційні моделі з більшими можливостями для адекватного реагування на зростання складності зовнішнього середовища. Як система систем, мережа є продуктом самоорганізаційних процесів у соціальних системах низького рівня. З одного боку, соціальні системи, які об'єднуються для створення мережі, більше не представляють той самий рівень середовища, в якому вони функціонували до її появи. З іншого боку – порівняно з індивідуальними соціальними системами, що формують мережу, мережа як ціле володіє кращою адаптивністю: здатністю пристосовуватися до вимог середовища. Тобто, за такого підходу мережі є спільнотами, що зменшують складність середовища. З точки зору лідерства та теорії влади, поліцентричний поділ влади у мережах є відповіддю на зростання складності суспільних процесів. Мереживі організації мають переваги як ієрархічних структур, таких як економія на масштабі, так і горизонтальних – незалежна діяльність її членів. Водночас емпіричні дослідження свідчать, що мережі, тим не менше, не можуть обходитися без ієрархічних структур.

У контексті політичної, економічної та соціальної діяльності самоорганізація часто протиставляється класичній концепції порядку та суспільної діяльності, що має за мету досягнення певних цілей і планована владою (державою, власником) та її представниками. Чим складніша система контролю та процес прийняття рішень у соціальній сфері, тим сильнішим є

інтерес у самоорганізації як організаційному принципі. Очевидними є паралелі з поняттям громадянського суспільства, яке також може розглядатися у контексті зростаючих проблем та браком політичного лідерства у суспільстві.

Самоорганізація відіграє вирішальну роль у формуванні багатозарових спільнот у громадянському суспільстві, що стабілізує взаємодію між його членами. Основою самоорганізуючих сил виступає соціальний капітал громади, який завдяки сучасним технологіям примножується і виходить за межі держав-націй.

Зменшуючи комунікаційні затрати та пришвидшуючи процес взаємодії не зважаючи на фізичні відстані, соціальні Інтернет-медіа прискорюють появу світової мережі громадянського суспільства. Дж. Кларк і Н. Темудо говорять про «дотпричини» (dotcauses), як еквівалент громадянського суспільства організаціям «дотком» у світі бізнесу⁸. Наприклад, після природних катаклізмів чи грубого порушення прав людини світова допомога чи протестні акції виникають у дуже стислий термін як самоорганізовані системи. У цих випадках, типовою характеристикою спонтанного створення порядку є неможливість передбачити, яка з груп стане провідною у формуванні світової громадської думки.

Ч. Фахс описує появу та розвиток соціальних рухів як самоорганізований процес. Він виділяє два різні соціальної самоорганізації: 1) синхронний, на якому складна система завдяки автопоезису постійно продукує і репродукує себе; 2) діахронний рівень порядку, виникає з хаосу у критичних точках розвитку. складні системи підтримують і постійно відтворюють самі себе, однак через суперечливу форму вони рано чи пізно входять у фазу нестабільності (точку біфуркації), в якій стан системи стає хаотичним, невизначеним і відкритим⁹. При цьому поява та розвиток соціальних рухів є процесом спонтанної самоорганізації, що має коріння в антагоністичній структурі сучасного суспільства, провокується певними політичними чи соціальними подіями і ґрунтується на антагонізмі, сприйнятті цих антагонізмів як важливих соціальних проблем, а мобілізація ресурсів уможливиле протест.

Щодо подальшого розвитку теорії самоорганізації, то все буде залежати від того, чи виявиться вона здатною описати усі процеси, що мають місце у постмодерному суспільстві, що характеризується складністю і мінливістю. Загалом управління складністю – це структурований процес, який скорочує індивідуальні затрати, збільшуючи можливості для соціального, технологічного і наукового навчання глобальній кооперації¹⁰. Вивчення глобальних тенденцій і параметрів порядку складної динаміки дає можливість виявляти та сприяти розвитку саме сприятливих тенденцій, а завдяки співробітництву у складних системах можна досягти набагато більшого прогресу у виборі подальших варіантів розвитку. Співробітництво у складних системах сприяє прийняттю рішень і діяльності для забезпечення стійкого майбутнього складного світу¹¹. Крім того,

чим глибше досліджується динаміка самоорганізації складних систем, тим очевиднішою стає відмова від механізмів централізованого контролю у сфері управління суспільним розвитком. Індивіди діють і приймають рішення в умовах невизначеності і обмеженої раціональності, що значною мірою не відповідає уявленням про прийняття рішень на основі максимальної інформованості, як це постулювалося низкою класичних шкіл. Водночас, самоорганізація може призводити до небажаних наслідків, аналогією чого може бути рак – постійний і неконтрольований ріст нових клітин. В результаті частих флуктуацій соціальні, політичні та економічні процеси виходять з-під контролю, тому слід шукати баланс між самоорганізацією та відповідним ступенем контролю, при цьому управління складними системами враховує невизначеність – «чорного лебедя» за визначенням Н. Талеба, що існує в реальному світі, а не ігнорує її.

1. *Haken H.* Information and self-organization. A macroscopic approach to complex systems / Haken H. – Berlin/Heidelberg : Springer, 2000. – P.11. 2. *Probst G.J.B.* Selbstorganisation / G.J.B. Probst / In Frese E. Handwörterbuch der Organisation. – Stuttgart : Poeschel, 1992. – P. 2255. 3. *Imada T.* Self-organization and society / Imada T. – Tokyo : Springer, 2008. – P.1. 4. *Хайек Ф.* Индивидуализм и экономический порядок / Хайек Ф. – М. : Издграф, 2000. – С. 3-4. 5. *Scott A.* Encyclopedia of nonlinear science / Scott A. – N.Y. : Routledge, 2005. – P.7. 6. *Imada T.* Цит. праця. – С. 10. 7. *Haken H.* Interdisciplinary approaches to nonlinear complex systems / H. Haken, A. Mikhailov. – N.Y. : Springer, 1993. – 237 p. 8. *Clark J.D.* Linking the web and the street: Internet-based «dotcauses» and the «anti-globalization» movement / J.D. Clark, N.S. Themudo // World Development. – 2006. – Vol. 34. – №1. – P. 50-74. 9. *Fuchs Ch.* The self-organization of social movements / Ch. Fuchs // Systemic Practice and Action Research. – 2006. – Vol. 19. – №1. – P. 101-137. 10. *Майнцер К.* Вызовы сложности в XXI веке: междисциплинарное введение / К. Майнцер // Вопросы философии. – 2010. – № 10. – С. 84-98. 11. *Mainzer K.* Thinking in complexity. The computational dynamics of matter, mind, and mankind / Mainzer K. – N.Y. : Springer, 2007. – P. 12.

УДК 323.1

С. А. АСЛАНОВ

ЕНДОГЕННІ ТА ЕКЗОГЕННІ МЕХАНІЗМИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ

Аналізуються механізми стабілізації етнополітичної ситуації в Україні, міжнародно-праві санкції зокрема. Оскільки внутрішніх ресурсів України недостатньо для нейтралізації втручання зовнішнього фактору – Російської Федерації, були застосовані також екзогенні механізми впливу.

Ключові слова: етнополітична стабільність, сепаратизм, міжнародно-правові санкції.

© АСЛАНОВ Стелас Антипович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Ужгородського національного університету